

AWIL XOJALIĞINIŃ EKONOMIKALIQ NÁTIYJELILIGIN TÁMIYINLEWDE SUW XOJALIĞINDA BASQARIW SISTEMASIN JETILISTIRIWDIŃ ÁHMIYETI

A.J.Tursinov

Qaraqalpaqstan awıl xojalıǵı hám agrotexnologiyalar institutı
tayanısh doktorantı

Annotatsiya: Awıl xojalıǵınıń ekonomikalıq nátiyjeliligini támiyinlewde suw xojalıǵı tarawı, onı basqarıw sistemasin jetilistiriw baǵdarındaǵı bar bolǵan ayırım mashqalalr, olardı sheshiw jolları hám amelge asırılıwı zárúr bolǵan ilajlar haqqında bayan etilgen.

Tayanısh sózler: awıl xojalıǵı, suw xojalıǵı, menejment, ekonomikalıq nátiyjelilik, finanslıq támiyinleniw, tábiyǵıy resurslar, materiallıq-texnikalıq resurslar, modernizaciya, innovaciya.

Suw – bul xalıq, ekonomika ásirese awıl xojalıǵı óndirisi sonday-aq ekologiyalıq teńsalmaqlılıqtı saqlaw ushın zárúr tábiyǵıy resurs bolıp esaplanadı.

Respublika suw resurslarınıń balansına aymaqtıń tiykarǵı dáryaları, ıqlım ózgeriwı, sonday-aq awıl xojalıǵı óndirisi, xalıqtıń suwǵa bolǵan talabınıń artıp barıwı hám sanaattıń rawajlanıwı sezilerli tásir kórsetedi.

Búgingi kúnde suw tamtarıslıǵı menen baylanıslı jaǵday qońsılas mámleketlerden suw jetkezip beriliwine baylanıslı ekenligi menen jáne de quramalasadı (tutınılatuǵın suwdıń 80 payızını mámleketke sırttan keledi).

Sońǵı jıllarda respublikada paydalanılatuǵın suw resurslarınıń jıllıq kólemi orta esapta 51-53 km³ tı quraydı hám bul ulıwma alınǵan suw kóleminiń ótken ásir 80-jıllarına salıstırǵanda sezilerli tárzde (20 payız) qısqarganlıǵın kórsetedi.

Ámeldegi suw resurslarınan paydalanıwdıń tiykarǵı mashqalası - awıl xojalıǵında suw resursların jetkiziw hám tutınıwda olardan nátiyjesiz paydalanıw.

Kórsetip ótilgen mashqala texnologiyalıq hám kadrlarǵa tiyisli sebepler menen baylanıslı.

Respublika suw xojalıǵınıń tiykarǵı máseleleri - suw tutınıwshıları aldı menen, awıl xojalıǵı ónim óndiriwshileri hám xalıq tárepinen, suw infradúzilmesi ushın juwapker bolǵan shaxslar hám shólkemler tárepinen suwdan nátiyjeli paydalanıw boyınsha puxta mexanizmniń joq ekenligi, sonday-aq tarawdıń jetkilikli dárejede finanslastırılmaǵanlıǵı. Awıl xojalıǵı ónim óndiriwshileri ushın suw jetkiziw boyınsha tiykarǵı qárejetler mámleket byudjetinen sarplanadı.

Awıl xojalıǵı ónim óndiriwshileriniń suw jetkiziw boyınsha tólemleri onıń tutınıwı kólemi menen tuwrıdan-tuwrı baylanıspaǵan. Olardıń muǵdarı nátiyjeli hám puxta suw tutınıwın xoshametlew ushın jetkilikli emes.

Búgingi kúnge shekem awıl xojalıǵın suw menen támiyinlewdi basqarıwda, ulıwma pútkil awıl xojalıǵıda bolǵanı sıyaqlı basqarıw, bazar ekonomikasına tiyisli bolmaǵan usıllar ámel etip keldi. Sol payıtqa deyin suw bólistiriwdiń tiykarǵı quralların qálegen tárzde tayınlanatuǵın kvotalar hám de eginlerdiń ónimge tiyisli quramı ústinen basqarıw, qadaǵalawdan ibarat edi. Paxta hám biyday jetistiriw jobaların orınlaw boyınsha wazıypalar ekonomikalıq paydanı maksimal dárejege jetkiziw, awıl xojalıǵı ónim óndiriwshileri dáramatların hám suwdan nátiyjeli paydalanıwdı jetilistiriw, suw jetkiziw qárejetlerin kemeytiw wazıypaları menen baylanıspaǵan edi.

Atap ótiw kerek, sońǵı jıllarda fermerler ushın májbúriy joybarlawdan basqıshpa-basqısh waz keshiw názerde tutilǵan keń kólemli agrar reformalar ámelge asırılıp atır. Usıǵan muwapıq, suw xojalıǵı salasındaǵı reformalardı ámelge asırıw ushın zárúr shárt-shárayatlar jaratılmaqta.

Suw resurslarınan paydalanıwda birinshi náwbettegi texnologiyalıq máseleler bular, gónergen hám jaramsız infradúzilme menen baylanıslı. Uzaq jıllar dawamında paydalanılǵan suwǵarıw sistemaları hám gidrotexnikalıq imaratlardıń tozıwı, joqarı energiya sarpı hám texnologiyalıq ásbap-úskeneler hám de imaratlardıń nátiyjeliliginiń tómenligi suwdıń sezilerli dárejede joǵatılıwına hám onı tutınıwshılardıń jetkiziwde joqarı qárejetlerge alıp kelip atır.

Mámlekettegi magistral hám xojalıqlararalıq kanallardıń 66 payızǵı filtratsiyaga qarsı qaplamalarǵa iye emes, yaǵnıy topıraqlı ózennen aǵıp ótedi. Bunnan tisqari, magistral hám xojalıqlararalıq kanallardıń 44 payızında remontlaw hám qayta tiklew jumısların, 16 payızında rekonstrukciya jumısların alıp barıw zárúr. Suw xojalıǵı balansında bolǵan nasos úskeneleriniń 60 payızınan kóp bóleginiń paydalanıw múddeti ótip bolǵan.

Suwdan maqsetsiz paydalanıw onıń tutınıwshılarǵa jetkezip berilgeninen keyin de gúzetilip atır. Házirgi waqıtta 3 procent ǵana suwǵarılatuǵın jerlerde suwdı tejeytuǵın texnologiyalar engizilgen.

Tómendegiler tarawdaǵı ámelde bar bolǵan, óz sheshimin kútip turǵan bir qatar bası máseleler bolıp tabıladı:

- suw xojalıǵı shólkemleri xızmetkerleriniń ortasha mıynet haqı mámlekettegi ortasha mıynet haqıǵa salıstırǵanda tómen;

- suw resursların basqarıwda túrli keńseler ortasında juwapkershiliktiń shashılıp ketiwi hám tiyisli muwapıqlastırıwdıń joqlıǵı;

- tarawda tálim hám ilim-pánniń rawajlanıw dárejesi jetkilikli emesligi.

Bul sıyaqlı suw xojalıǵın rawajlandırıw, tarawda basqarıwdıń nátiyjeli sistemasın jaratıw arqalı awıl xojalıǵınıń ekonomikalıq nátiyjeliligin támiyinlew boyınsha bir qatar ilajlardı ámelge asırıw maqsetke muwapıq boladı.

- suw xojalıǵında bazar principiń engiziw, suw xojalıǵı shólkemleri iskerligin kommerciyalastırıw, mámleket-jeke serikshilik mexanizmlerin hám autsorsingdi engiziw esabına suw xojalıǵınıń finanslıq turaqlılıǵın asırıw.

Bul islep shıǵarıw processlerin optimallastırıw, zamanagóy texnologiyalardı engiziw hám resurslardan aqılǵa muwapıq paydalanıwdı xoshametlew arqalı suw jetkeriw qárejetlerin kemeytiw hám awıl xojalıǵınıń ekonomikalıq nátiyjeliligin asırıwǵa járdem beredi.

- suwdan paydalanıwshılardıń suw jetkeriw qárejetlerin qaplaw dárejesin basqıshpa-basqısh asırıw. Joqarıda aytıp ótilgeni sıyaqlı, házirgi waqıtta awıl xojalıǵı ónim óndiriwshileriniń suw jetkeriw xızmetleri ushın tólemleri onsha úlken emes

(olar jetkiziw gárejetleriniń bir bóleginigin qaplayd’) hám onıń tutınıw kólemi menen tikkeley baylanıslılıǵı joq.

Jergilikli suwǵarıw tarmaqları dárejesinde bolsa suw tutınıwshılarınıń finanslıq támiynlewdegi qatnasıwın kóbeytiw suw jetkiziw ushın tólew mexanizmlerin jetilistiriw arqalı ámelge asırıladı.

- suw xojalıǵı salasında basqarıw reformalarınıń ótkeriliwi, zamanagóy, bazar principlerine uyqas basqarıw usıllarınıń engiziliwi, suw xojalıǵın basqarıwda suw tutınıwshıları, basqa mápdar tárepler hám jámiyetshiliktiń roli hám qatnasıwın asırıw.

Mámleket tárepinen tártipke salıwdıń tiykarınan basqarıw usılların qóllawdan bazar ekonomikası principlerine jóneltirilgen usıllar hám mexanizmlerine ótiw, sonday-aq suw resurslarınan nátiyjeli paydalanıw, tarawǵa mámleketlik emes finanslıq resursların tartıw ushın ekonomikalıq xoshametlew sistemasın jaratıw.

- suwdan ekonomikalıq tárepten nátiyjeli paydalanıw arqalı awıl xojalıǵınıń ekonomikalıq natijeliligin jáne de asırıw talaplarına say suw huqıqları yamasa onıń bólimleri menen almaslawdıń ádalatlı hám ashıq sistemasın jaratıw.

- gidrotexnikalıq imaratlar hám nasos stanciyaların modernizacijalaw hám texnikalıq jaǵdayın jaqsılaw, olardıń qáwipsizligin támiynlew, suwǵarıw sistemalarında suw joǵaltılıwın kemeytiw, suwdı jetkiziwge sarplanatuǵın energiya qárejetlerin kemeytiw.

- suwdan aqılǵa say paydalanıw, energiya hám suwdı tejewshi texnologiyalardı engiziw, suw tutınıwın normallastırıw, qaytar suwlardan paydalanıw sistemasın engiziw boyınsha puxta xoshametlew mexanizmlerin jaratıw, suw tejewshi zamanagóy texnologiyalardı engiziwge baǵdarlangan ilimiy-izertlew hám konsalting jumısların finanslıq támiynlew dáreklerin xoshametlew hám keńeytiw mexanizmlerin islep shıǵıw.

- suw xojalıǵı tarawına kadrlar tayarlaw hám olardıń mamanlıǵın asırıw sistemasın jetilistiriw, suw xojalıǵında ilimiy hám innovciyalıq potencialdı rawajlandırıw.

Biziń pikirimizshe, joqarıda berilgen pikir hám usınıslar belgili dárejede ámelge asırılǵan jaǵdayda suw xojalıǵı hám onı basqarıw tarawında toplanıp qalǵan bir qatar

mashqalalardı sheshiw hám usı tiykarda awıl xojalıgınıń ekonomikalıq nátiyjeliligin asırıw imkanıyatı jaratıladı dep esaplaymız.

Paydalanılğan ádebiyatlar hám derekler:

1. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2019-jıl 9-oktyabrdegi PQ 4486-sanlı «Suw resursların basqarıw sistemasın elede jetilistiriw is-ilajları haqqında»ǵı qararı.
2. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2021-jıl 24-fevraldaǵı PQ 5005-sanlı « Ózbekstan Respublikasında suw resursların basqarıw hám irrigaciya sektorın rawajlandırıwdıń 2021-2023 jıllarǵa mólsherlengen strategiyasın tastıyıqlaw haqqında»ǵı qararı.
3. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2021- jıl 6-apreldegi PP 6200-sanlı «Suw resurslarınan paydalanıw tarawında mámleket basqarıwı hám qadaǵalaw sistemasın elede jetilistiriw hámde suw xojalıǵı obektleri qáwipsizligin támiyinlew is-ilajları haqqında»ǵı pármanı.
4. U.P. Umurzoqov, I.L. Abdurahimov. «Suw xojalıǵı menejmenti». Oqıw qollanba. Tashkent Ekonomika-finans 1-2 taplamlar 2008 jıl
5. X.T. Aspıtov, T.K. Kushaev, S.S. Ismaylova «Suw xojalıǵında innovatsiya menejmenti». Oqıw qollanba Tashkent 2011 jıl
6. G. Samatov Awıl xojalıǵı ekonomikası hám menejmenti. Oqıwlıq Tashkent Sholpan 2012 jıl